

GRAFİK BASKIDA KARİKATÜRÜN YERİ VE SEMİH BALCIOĞLU ÖRNEĞİ

Place of the Caricature in Graphic Printing and the Example of Semih Balcıoğlu

Öğr. Gör. Özlem UYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8724-7633>

ÖZET

Bu çalışmada, yüzyıllar boyu farklı coğrafyalarda hem grafik hem de resim sanatının bir kolu olarak uygulanmış ve gelişim göstermiş olan grafik baskı/özgün baskı teknikleri, tarihsel gelişimi içerisinde araştırılmış ve karikatür sanatıyla olan ilişkisi incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken, Avrupalı sanatçıların farklı yıllarda grafik baskı tekniklerini kullanarak yaptığı resim ve karikatür çalışmalarından örneklere yer verilmiştir. Türkiye’de grafik baskı tekniklerinin ve karikatür sanatının nasıl şekillendiği hakkında bilgi verilmiştir. “50 Kuşağı” karikatür sanatçıları arasında yer alan, Cumhuriyet’in ilk yetiştirdiği karikatüristlerinden olan Semih Balcıoğlu, sanatçı kimliğinin yanı sıra içerik, teknik ve malzeme yönünden zengin karikatür çalışmalarıyla Türk karikatürüne kazandırdığı yenilikler bağlamında ele alınmıştır. Balcıoğlu hem yurt içi hem de yurt dışında birçok sergi, müze ve etkinliklerde karikatürleriyle yer almış, büyük başarılar elde ederek Türk karikatürünün gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Grafik baskı tekniklerini kullanarak yaptığı karikatürleri ve üç boyutlu karikatürleriyle birçok sergi açmıştır.

Araştırma kapsamında verilen bilgiler ışığında, grafik baskı ve karikatür ilişkisi, Semih Balcıoğlu’nun grafik baskı teknikleriyle ürettiği karikatürleri üzerinden ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Grafik tasarımı, grafik baskı, özgün baskı, karikatür, Semih Balcıoğlu.

ABSTRACT

In this study, graphic printing / printmaking techniques, which have been practised and developed as a branch of both graphic design and painting art in different geographies for centuries, have been investigated in their historical development and their relation with caricature art has been examined. Examples of paintings and caricatures made by European artists using graphic printing techniques in different years are included in this investigation. Information about how the graphic printing techniques and caricature art is shaped in Turkey is provided. Semih Balcıoğlu, who is among the “50s Generation” caricaturists, and one of the first caricaturists of the Republic, has been discussed in the context of his artistic identity as well as the innovations he brought to Turkish caricature art with his caricature works which are rich in content, technique and material. Balcıoğlu took part in many exhibitions, museums and events both in national and international scope with his caricatures, and made significant contributions to the development of Turkish caricature by achieving great success in his field. He has opened many exhibitions with his caricatures which he made using graphic printing techniques, as well as his three-dimensional caricatures.

The relation between graphic printing and caricature art is discussed in the light of the information acquired in this research, via the caricatures produced by Semih Balcıoğlu’s graphic printing techniques.

Keywords: Graphic design, graphic printing, printmaking, caricature, Semih Balcıoğlu.

1. GİRİŞ

Grafik baskı, farklı malzeme ve teknik kullanımına olanak sağlamasıyla sanatçıların özgür bir şekilde özgün üsluplarını oluşturabilmelerini sağlayan, grafik ve resim sanatından doğarak yüzyıllarca Asya’dan Avrupa’ya birçok ülkede kullanılan bir sanat alanıdır. Karikatür de grafik baskı gibi resim ve grafik sanatının bir kolu olarak gelişim göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren şekillenen grafik baskı teknikleri hem sanatsal hem de çoğaltım yöntemi olarak kullanılmıştır. Karikatür de grafik baskı gibi Osmanlı döneminde gelişim göstererek öncü sanatçıların çalışmalarıyla bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. Türk karikatürünün çağdaş kimliğini kazanması, Cumhuriyet’in kurulmasıyla ve ilk yetiştirdiği karikatüristlerin çabalarıyla gerçekleşmiştir. Bu isimlerden biri olan Semih Balcıoğlu, çalışkan, yaratıcı, duyarlı sanatçı kimliğiyle her zaman üretmiştir. Karikatürün sadece basında ya da kâğıt üzerinde kullanılmasını yeterli görmeyen sanatçı, seramik karikatür çalışmalarından özgün baskı teknikleriyle

ürettiği karikatürlere kadar yenilikçi yaklaşımıyla alanında bir ilk olmuştur. Böylece karikatür yaşamın içinde daha fazla yer almıştır. Özgün baskı teknikleriyle yaptığı karikatürleriyle sergiler açan sanatçı, Türk karikatürünü saygın bir konuma taşımak için hayatının sonuna kadar üretmiş, sayısız başarıya imza atmış ve kendinden sonraki karikatüristlere örnek olmuştur.

2. GRAFİK BASKI

Grafik baskı hem grafik hem de resim sanatının bir koludur. Teknolojiden faydalanarak gelişim gösteren ve “özgün baskı” olarak da adlandırılan grafik baskı; “ağaç”, “metal”, “linolyum” gibi farklı materyaller kullanılarak oluşturulan kalıplardan belirli sayıda baskı yapılması işlemidir (Alaca, 2008: 178). Farklı teknikler, yöntemler ve malzemelerle baskı yapmaya olanak sağlayan bu alanda çalışan sanatçılar, yaratıcılığına da bağlı olarak kişisel üsluplarını oluşturabilmektedir. Sanatçı, kalıp hazırlama aşamasından, hedeflenen sayıda çoğaltım yaptığı son aşamaya kadar ortaya çıkan çalışmaları imzalamakta ve sırasıyla numaralandırmaktadır (Fırıncı, 2013: 127). Malzeme ve tekniğine bağlı olarak farklı adlandırılan grafik baskı çeşitleri bulunmaktadır.

Grafik baskı, teknik, yöntem ve materyal kullanımı açısından; “düz baskı”, “yüksek baskı”, “çukur baskı” ve “elek baskı” olarak dört ayrı gruba ayrılmaktadır (Grabowski ve Fick, 2012: 16). Bu dört farklı gruptaki baskı tekniklerinin yüzyıllardan bu yana farklı coğrafyalarda kullanılması; dini, ekonomik ve kültürel çerçevede gerçekleşen etkileşime bağlı olmuştur. Bilinen öncü grafik baskılar, “Mezopotamya”, “Mısır”, “Yunan”, “Hitit” “Asur”, vb. uygarlıkların; yumuşak kil, kireç taşı, ağaç, metal gibi çeşitli materyallere çizdiği şekilleri oyup elde ettikleri mühürlerdir (Sevim, 2013: 140). Yaşanılan coğrafya, malzeme ve teknik imkân çerçevesinde biçimsel etken olmuş, içerik yönünden ise toplumsal yaşam şekli belirleyici olmuştur.

Grafik baskının kilometre taşı, M.S. 105’te Çin’in kâğıdı bulması olmuştur. O zamana kadar baskı yüzeyi olarak bitki özünden elde edilen “papirüs” ya da hayvan derisinden elde edilen “parşömen” kullanılmıştır. Dini kitapların çoğaltımında kullanılan ağaç baskı, Çinli keşişlerin 7. ve 8. Yüzyılda Japonya’ya giderek inanç yayma faaliyetlerinde bu tekniği kullanmalarıyla tanınmış ve 14. Yüzyıla kadar dini kitapların çoğaltımında ağaç baskı kullanımı diğer coğrafyalarda da devam etmiştir (Sevim ve Kahraman, 2013: 140). Grafik baskı, Rönesans akımının etkisiyle daha çok değer kazanmıştır. Grafik baskı teknikleriyle “Albrecht Dürer” (1471-1528), “Holbein” (1497-1543), “Rembrandt” (1606-1669) gibi önemli sanatçılar ve çağdaşları pek çok eser vermiş, bu alanın gelişimine katkı sağlamışlardır (Keskin, 2017: 9-11).

Anadolu’daki ilk baskı tekniği örnekleri ise kil üzerine basılan mühürler ve silindirler olmuştur. Yüksek baskının bu öncü örneklerinin ardından, kumaş üzerine, tahta kalıpların basılmasıyla elde edilen ve 16. yüzyıldan günümüze ulaşan yazmalar basılmıştır. İlk gravür örnekleri ise yine 16. yüzyıla ait İstanbul ve saray çevresi temalı baskıresimlerde görülmüş, bu yıllarda Osmanlı’nın misafir ettiği Batılı oryantalist sanatçılar tarafından yapılmıştır (Gürler, Doyran ve Yılmaz: 2019: 412). Osmanlı matbaanın kurulmasıyla farklı bir sürece girmiştir.

Grafik baskı geleneğinin, Batılı ülkelerde temelini şekillendiren çukur ve yüksek baskıya 1796 yılında Almanya, “taş baskı”yı (litografi) icat ederek yeni bir seçenek geliştirmiştir. Litografi hem sanatsal hem de çoğaltım amaçlı kullanılmıştır. 18. Yüzyılın sonlarına doğru sanayideki gelişmelerle artan ticari faaliyetler, litografi yöntemiyle baskıyı da hızlandırmış; reklam, afiş, çeşitli tanıtım ve yazılı basın materyalleri düşük fiyata çoğaltılabildiği için yaygınlaşmıştır. 19. Yüzyılda litografi sanatta da yoğun kullanılmış, önemli sanatçıların elinden pek çok eser üretilmiştir (Keskin, 2014: 1).

Osmanlı döneminde ise ordunun ihtiyaç duyduğu baskı işlerini yapmak amacıyla kullanılan litografi, sanatsal amaçla da ilk kez “Hoca Ali Rıza” tarafından kullanılmıştır. Kurşunkalem ile hazırladığı ve litografiyle bastığı çizgi resimlerinden, askeri okullarda faydalanılmıştır (Polat, 2017: 134-136). Ali Rıza Bey, üç farklı zaman ve yerde basılmış, üç farklı nitelikte dokuz albüm ve yaklaşık üç yüz litografi örneği bırakmıştır. Ali Rıza Bey’in yaptığı Türk Resim sanatının ilk ve en önemli litografi örnekleri, modern ve nitelikli düzeydeki Türk özgün baskıresminin öncüleri olması açısından da önemlidir (Akgün, 2017: 432). Henüz çok talep edilmeyen ve yaygın kullanılmayan litografi, Osmanlı’nın Batı’ya eğitim almaları için gönderdiği sanatçıların, Avrupa’daki çağdaş sanat hareketlerini tanınması ve ülkeye dönmeleriyle ilerleme kaydetmiştir (Temur, 2011: 28-36). 1882’de Osman Hamdi Bey’in yoğun çalışmalarıyla kurulmuş olan “Sanayi Nefise Mektebi”nin “gravür” (hakkaklık) bölümü öğrencileri önceleri matbaacılık ve kuyumculuk alanlarında çalışmıştır. 1927 yılında adı “Güzel Sanatlar Akademisi” olan Sanayi Nefise’de; “Aliye Berger”, “Orhan Peker”, “Eren Eyüboğlu”, “Bedri Rahmi Eyüboğlu” eğitim görmüş, grafik baskı alanında

batıdaki teknik ve sanatsal gelişmeleri takip ederek önemli çalışmalara imza atmışlardır. 1937 yılında da “Leopold Levy”nin kurduğu gravür atölyesinde baskı faaliyetlerine başlanmıştır (Temur, 2011: 28-36). Burada eğitim gören diğer önemli isimler; “Mustafa Aslıer” “Elif Naci”, “Nurullah Berk”, “Ferruh Başağa”, “Cihat Burak”, “Turhan Selçuk”, “Neşet Günal”, “Mehmet Pesen”, “Nedim Günsür”, “Adnan Turani”, “Adnan Çoker”, “Ali Teoman Germaner”, “Mehmet Gülerüz”, “Güngör Taner”, “Ergin İnan”, “Mustafa Pilevneli”, “Hayati Misman”, “Devrim Erbil”, “Balkan Naci İslimyeli” ve “Süleyman Saim Tekcan” olmuş, grafik baskının gelişime katkı sağlayacak çalışmalarıyla modern Türk baskı sanatının gelişimini hızlandırmışlardır. Ayrıca Süleyman Saim Tekcan, “İstanbul Grafik Sanatlar Müzesi”ni (IMOGA) kurmuştur (Milliyet Sanat, 2013). Müze, baskı çalışmaları yapma imkânı sunmaya ve arşivlemeye devam etmektedir.

2.1. Grafik Baskı ve Karikatür

Karikatür kelimesi, köken itibarıyla; yüklemek, hücum etmek, doldurmak, abartmak, alaya almak gibi manalarda kullanılan “caricare” fiilinden türemiştir (Kamiloğlu, 2013: 166-167). Grafik ve resim sanatının bir kolu olarak ortaya çıkan karikatür, “*insan ve toplumla ilgili her tür olayı konu alarak abartılı bir biçimde mesajı veren, düşündürücü ve güldürücü resim*” olarak ifade edilmiş, grafik baskı tekniklerini de kullanmıştır (Wislow, t.y.). Grafik sanatların diğer bir parçası olan mizah ve karikatürlerin amacı; gülme ve düşünme eylemini olağandışı zamanlarda dahi gerçekleştirmektir. Çizildiği dönemin entelektüel kazanımlarını da yansıtan karikatürler, resmî belgelerden farklı olarak, olayların yaşandığı dönemin birey ve toplum ölçekli genel havasını sergileyen belgeler olmuştur (Demirbacak, 2019: 21). İlk örneklerinden günümüz karikatürlerine kadar bu özelliğiyle izlenim sunmaya devam etmişlerdir.

Mağara duvarlarındaki çizimlere kadar tarihlendirilen karikatür; Mısır duvar resimlerinde, Yunan heykel, vazo ve testi üzerindeki figürlerde, Roma fresklerinde, mozaik ve duvara çizilmiş karikatürlerde görülmektedir. Orta Çağ karikatürlerinde de tanrısal ve otoriter fikir yapısına karşı görüşte olan hümanist ve özgürlükçü yaklaşım gözlemlenmektedir (Meraki, 2010). Özgün bir alan olan karikatür, grafik ve resimle ilişkisini sürdürmüş, resim sanatında olduğu gibi karikatür de dönemine göre farklı biçim ve anlayışlarla şekillenmiştir (Çağla, 1986). Karikatürün basım ve çoğaltım imkânı bulduğu, gravür ve baskı tekniklerinde gelişimin yaşandığı Rönesans’ta; “Leonardo da Vinci” (1452-1519), “Holbein” (1497-1543), “Bruegel” (1525-1569), “Jacques Callot” (1592-1635), “Rembrandt” (1606-1669) vb. önemli ressamlar, insana özgü biçimsel özellikleri, ruhsal yapıları, yaşama konu olan diğer zıtlık ve farklılıkları çalışmalarına konu etmiştir. Sanatçılardan bazıları da alt sınıftaki insanların güldüren hallerini resimleyerek üst sınıfa eğlendirmiştir. Bu çalışmalarıyla bugünkü sözsüz karikatürün de temelini oluşturmuşlardır (Atamaz Aşçıoğlu, t.y.). Örneğin; “Leonardo da Vinci”, karikatürün ilk örneklerini veren İtalya’da “karikatürünün babası” olarak ifade edilmektedir. İtalyan bir sanatçı olan “Michelangelo” da heykel ve resim çalışmalarının yanı sıra karikatürleri ile bilinmekte, “Louvre Müzesi”nde yer alan bir heykelinde, yabani bir hayvan başı bulunmaktadır. Bir başka sanatçı “Holbein”, aynı dönemde henüz basılmamışken Erasmus’un “Deliliğe övgü” kitabını okuyup çok kısa bir sürede resimlemiştir. Hollandalı Flamenk sanatçı “Rembrandt”, üç yüz gravür eserinin yanı sıra çok sayıda deseni ile karikatür alanında da ustalığını göstermiştir. Fransa’da ise “Jacquez Callot”, (1592-1635) özgün yorum ve teknikleri ile toplumsal ve siyasi temalı gravür çalışmaları yapmıştır (Topuz, 1997: 31-39). Aşağıdaki şekilde bir Collot’a ait bir gravür çalışması görülmektedir.

Şekil 1. Jacques Callot, gravür, (Rabelais’in “Garip rüyalar” eseri için) (Topuz, 1997: 39).

Karikatür çizimleriyle bilinen diğer sanatçılardan “Abraham Bosse” (1602-1676), Jacques Callot’dan gravür öğrenmiş ve bu teknikle karikatürler çalışmıştır (Art Gallery NSW, t.y.). “Raymond La Fage” (1656-1690), deforme ettiği insan figürlerinde, teoloji ve mitolojiden esinlenmiştir (The Morgan Library and Museum, 2009). “Louis Boilly” (1761-1845), gündelik şehir yaşamın gözlemleyerek karikatürler çalışmıştır (National Gallery of Art, t.y.). Gündelik yaşamı konu edinen diğer sanatçı “Carle Vernet” (1758- 1836), grafik baskı teknikleriyle; avcı, süvari portreleri ve atları karikatürlerinde kullanmıştır (Vernet, t.y.). Fransız sanatçılardan “Honoré Daumier” (1808-1879), savaş, hukuk, para, toplum, politika gibi konuları yergiyle ele aldığı dört binin üzerinde karikatürünü gazetelere çizmiş; bu karikatürleri sanatsal açıdan taşıdığı değerle Balzac’ın “İnsanlık Komedyası”na eşdeğer görülmüştür (İstanbul Sanat Evi, 2016). Aşağıdaki şekilde Honoré Daumier’e ait bir litografi çalışmasına yer verilmiştir.

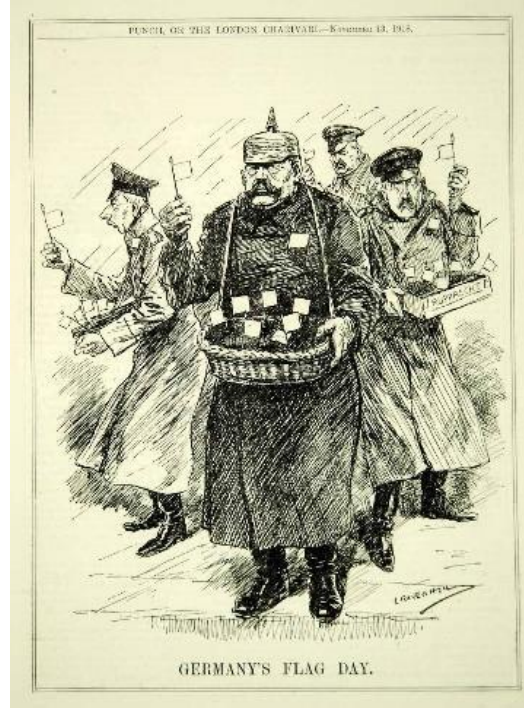

Şekil 2. “Moeurs Congugales Effet de Lunes”, Daumier, litografi (Wechsler, 1960: 39).

Diğer bir önemli sanatçı İspanyol “Francisco de Goya” (1746- 1828), gravür tekniğiyle yaptığı mitolojik ve hayali çizimlerinde, deforme ettiği figürleriyle tedirgin edici sahneler yaratmıştır. Çizimlerinde hem İspanya hem de Avrupa’da gelişen toplumsal konuları eleştirmiştir (Batur, 2017: 90-92).

18. ve 19. Yüzyıllarda bilgi akışının gelişimi, kitleler arası iletişim sağlamıştır. 19. Yüzyıl’da “Charles Philipon”un “Caricature” politik karikatür gazetesiyle bir dönüm yaşayan karikatür, bu yıllarda İngiltere’de de farklı bir boyut kazanmıştır. Sanatçıların bakır yüzeyi kazıyarak oluşturduğu karikatürler, bu dönemde tahta yüzeylerde de uygulanmış, böylelikle çoğaltım ucuzlaşmış ve karikatür sanatçısı, kazıma işlemini gravürcü ve basımcıya bırakmıştır (Topuz, 1997: 77).

İngiltere’de “George Cruikshank” (1792-1878), hicivle ele aldığı toplumsal ve siyasal karikatürlerinde, “James Gillray”, “Thomas Rowlandson” vb. modern sanatçıların etkisi görülmektedir. 1820 sonrasında özgün çalışmalarıyla tanınan Cruikshank, kraliyet ailesi ve Napolyon Bonapart’ın eleştirel yaklaşımla ele aldığı karikatürlerini baskı teknikleriyle çalışmıştır. Ayrıca “Thomas Rowlandson”, “Henry William Bunbury” iş birliği ile “The Comic Magazin” ve “Hudibrastic Mirror” mizah yayınlarına katkı sağlamıştır Boston Public Library. (t.y.). I. Dünya Savaşı’nda yenilgiye uğrayan Almanya’nın eleştirisini yapan İngiliz ressam “Leonard Raven-Hill”in (1867-1942), 1918 yılına ait ahşap gravür tekniğiyle çizdiği karikatürü (Period Paper, t.y.) aşağıdaki şekilde görülmektedir.

Şekil 3. “Almanya’nın Bayrak Günü”, Leonard Raven-Hill, ahşap gravür (Period Paper, t.y.).

Raven-Hill, 1895’te “Punch” mizah yayınında yer alan karikatürü ile başladığı karikatür çizimleriyle, İngiliz emperyalizminin savunuculuğunu yapmıştır. I. Dünya Savaşı için orduya katılım sağlama amacıyla propaganda posterleri yapmış, ardından “The Daily Graphic”, “Daily Chronicle”, “The Strand Magazine”, “The Sketch”, “The Pall Mall Gazette” vb. farklı basılı yayımlarda çizimleriyle yer almıştır (Simkin, 2020). İskoçyalı karikatürist “James Gillray” (1756-1815) de, İngiltere eleştirisine ve siyasi konulara yer verdiği karikatürlerinde gravür tekniğini kullanmıştır (B. B., 2015). Amerika’da 1800’lü yıllarda ahşap gravür tekniği kullanılarak üretilen karikatürler konularını; bankacılar, din adamları, politikacılardan almıştır. Aynı yıllarda litografi, mizah yayınlarında artış sağlamıştır (Topuz, 1997: 180). Amerikan editöryal karikatüristi “William Charles Thomas Nast” (1840-1902), “Amerikan politik karikatürünün babası” olarak tanınmıştır (B. B., 2015).

20. Yüzyıl’da, toplumsal ve politik konulara yaklaşımı ile karikatür yaygınlık kazanmış, Almanya’da, eleştirirken güldüren mizah yayınlarında artış görülmüştür. Ülkenin en güçlü mizah dergisi “Simplicissimus”, İngiltere yayını “Punch” vb. üst kesimden insanlara yönelik çıkarken, toplumun alt kesimiyle çocuklara yönelik ise “Meggendorfer-Blätter” vb. yayınlar çıkmıştır. Almanya’nın, “Rudolf Wilke” (1873-1908), “Bruno Paul” (1874-1968), “Joseph Kaspar Sattler” (1867-1931) gibi bilinen karikatüristleri de grafik baskı yöntemleriyle karikatür çalışmaları yapmışlardır (Demm, 2016). Bu ülkelerin kendi yaşamsal biçimleri ve teknik yöntemlerinin karikatürlerine yansımaları gibi topraklarımızda da dönemsel özellikler çerçevesinde karikatür sanatı uygulanmış ve zaman zaman zorluklar yaşasa da gelişimini sürdürmüştür.

3. TÜRKİYE’DE KARİKATÜR

Karikatür, Anadolu’da yüz elli yıllık bir zaman dilimi içerisinde varlık göstermiş, düşüncelerin çizgilerle anlatımını sağlamıştır. Mizah, niteliğiyle yeterli olsun ya da olmasın, kamuoyu yaratma gücü oluşturabilen ideolojik üretim ve dağıtımın etkili bir aracı olmuştur (Yetim ve Akkoyunlu, 2017: 81). Türk mizah tarihi; sosyal, siyasal ve ekonomik nedenlere bakılarak; “Antik Anadolu Mizahı”, “Selçuklu Mizahı”, “Osmanlı Mizahı”, “Cumhuriyet Öncesi Anadolu Mizahı” olarak dönemlere ayrılabilir (Yardımcı, 2020: 6).

Karikatür, Türkiye’de iki türlü kullanılmaktadır. İlki; mizahın gülme eylemiyle karşılık bulan karikatürlerdir. İkincisi de siyasal mizahın sunulduğu karikatürlerdir (Kamiloğlu, 2013: 166-167). 1830’lardan itibaren matbaanın yaygınlaşması, mizahın gelişmesini sağlamış; mizah basını, toplum tarafından sevilen “Nasrettin Hoca”dan, “Ortaoyunu”ndan, “Karagöz”den pek çok ögeye yer vermiştir. Bu dönemde ilk çağdaşlaşma hareketlerinin gözlemlendiği buharlı makineler, fotoğraf makinesi, tiyatrolar vb. mizah malzemesi olarak kullanılmıştır (Yardımcı, 2020: 7). Mizah basınının bu yıllarda oluşmaya başladığı görülmektedir.

İlk Türk süreli mizah yayını 1868'de, "Ali Reşat" ve "Filip Efendi"nin kurduğu "Terakki Gazetesi"nin karikatür eki, diğeri de Terakki Gazetesi'nin yayımladığı ek olan "Letaif-i Asar" olmuştur. Haftanın iki günü yayımlanan bu ekler, Türk yazılı mizahının öncüleri olmuştur (Demirbacak, 2019: 22). 1870 yılında yayımlanmaya başlayan "Diyoben", "Namık Kemal" ve "Teodor Kasap" tarafından çıkarılan öncü mizah dergisi olarak İstanbul'da basılmıştır. II. Meşrutiyet (1908) ile birçok mizah dergisi yayımlanmış, fakat birçoğu uzun ömürlü olamamıştır (Yardımcı, 2020: 7). Mizah ve karikatür ileriki yıllarda reklamda etkili bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır.

Osmanlı'da, 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde ağaç baskı kalıpları ile portreler, manzaralar ve karikatürler basılmış; 1870-1876 arasında İstanbul'da çoğalan Türkçe mizah dergilerinin karikatürleri şimşir ya da maden üzerine elle oyma işini yapan sanatçılarca yapılmıştır. 19. Yüzyılın ikinci yarısında da "oto tipi klişe" kullanımı olanaksız olduğundan litografi (taş baskı) yöntemi bir süre daha kullanılmıştır (Koloğlu, 2010: 78-83).

Osmanlı'da, padişahın değişmez otoritesine yalnızca karikatür ile karşı çıkılabilmemiş, mizah ve karikatür toplumun ve karşıt görüşte olanların sesi olmuştur (Özocak, 2011: 267). Dönemin çoklu dil kullanan "Cem" ve "Kalem" vb. basılı mizahında, karikatürleriyle yer alan isimlerden bazıları; "Sedat Nuri İleri", "İzzet Ziya", "Cemil Cem", "Sedat Süleyman Simavi"dir (Taşkın, 2004: 162). Bu yönü ile yönetim tarafından zaman zaman kısıtlamalarla karşılaşması da kaçınılmaz olmuştur.

"Kahkaha", "Geveze", "Latife", "Hayal" de bu dönemde yayımlanan diğer mizah dergileri olarak Osmanlı mizahının gelişimine katkı sağlamıştır (Demirbacak, 2019: 22). Bu dönem karikatürünün karakteristik özellikleri; resimselliği, karagöz tarzının etkisi, içeriklerinde batılılaşmanın yerilmesi, kadın erkek ilişkilerinin irdelenmesidir. Halkı umutlandırmayı amaç edinen Türk karikatürü, Tanzimat yıllarında temelden başlayıp, modernleşme serüveni ile yönünü aramış ve II. Meşrutiyet'in karikatürleri, formel tavrı, çizerleri ya da felsefeleri bakımından farklılık göstermiştir (Yetim ve Akkoyunlu, 2017: 83).

I. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı dönemine gelindiğinde, Türk mizahı durgunluk sürecine girmiştir. Meşrutiyet mizahının gelenekleri bir yana bırakılmış, Cumhuriyet dönemi mizahının ilk biçimlenişi belirlemiştir (Yardımcı 2020: 8). Kültürün temel taşı olan alfabenin 1928 Harf Devrimi ile değişmesi, mizahta bir dönüm noktası olmuş, devrim karikatürlere konu olmuştur (Yetim ve Akkoyunlu, 2017: 90). Değişen alfabe hem biçimsel hem içeriksel açıdan karikatürü farklı bir noktaya taşımıştır.

Bu yıllarda özgünlük kazanan karikatürcülerimizde, çizgi ve tip değişimi görülmüş, yuvarlak çizimler belirginleşmiştir. "Ramiz Gökçe," "Ratip Tahir", "Münif Fehim"de, çizgi kalınlaşması görülmüştür. "Akbaba" ile, "Karagöz" ve "Köroğlu" dergileri ve yeni yazıdan sonra ilk defa yayımlanmış "Kahkaha" bu dönemin mizah dergileri olmuştur (Öngören, 1998: 79-81). Aynı dönemde hükümete hiçbir muhalif ses yönelmemiştir. Karikatürlerde, gerçekleşen yenilik hareketleri topluma tanıtılmaya çalışılmış, dış ilişkiler, belediye sorunları vb. konular ele alınmıştır. Keskin muhalif görüşlerin dahi yeni harflerle ortaya konması, bu yılların siyasal ve toplumsal açıdan birleştiğini anlatmaktadır (Yetim ve Akkoyunlu, 2017: 89). Cumhuriyet'le gelen yenilikler, değişen konu, yaklaşım ve temalarla mizahın dili de şekillenmiştir. Karikatürün günlük basında kullanılması, ilk çizgi roman basımı, karikatür albümleri oluşturulması, sergilerinin açılması, çizgi film denemeleri, II. Dünya Savaşı bitene kadar devam eden dönemde gerçekleşmiştir. Öncü Türk karikatürist "Cemal Nadir Güler" in kaleminden "Amcabey", "Dalkavuk", "Ak ile Kara", "Salamon" tipleri, özellikle yazılı karikatürün öncüsü olmuş, Güler, "50 Kuşağı" adıyla bilinen çizerlerin de ustalığını yapmıştır (Özocak, 2011: 269). Modern Türk karikatürü oluşmaya bu yıllarda başlamıştır.

1940-1950 yılları arasında "Turhan Selçuk" (1922), "Yalçın Çetin" (1934), "Ali Ulvi" (1924), "Ferruh Doğan" (1932), "Nehar Tüblek" (1924), "Oğuz Aral" (1936) ve "Semih Balcıoğlu" (1928) vb. genç karikatüristler, Türk karikatürünü yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Cumhuriyet'in ilk kuşağı olan genç çizerler, bu yılların siyasal gelişmelerini, önceki dönemin çizerlerinden daha özgür olarak eleştirel yaklaşımla karikatürlerinde ele almış, alt metinle ifade yaklaşımını, yazısız karikatüre dönüştürmüşlerdir (Kayış, 2007: 162-163).

1960 itibari ile karikatüre olan okuyucu ilgisi azalmış, karikatürde duraklama başlamıştır. Ünlü karikatüristler ya da dış ülkelerden gelen karikatürler basında yer edinirken, yeni yetişen kalemlere fırsat tanınmamıştır. Zamanla soyut grafik anlayışa yönelen karikatür, "güldüren" özelliğinden daha çok "düşündüren" şekliyle sunulmuş bu da karmaşık bir anlatıma yol açmıştır. 1969 yılında Semih Balcıoğlu,

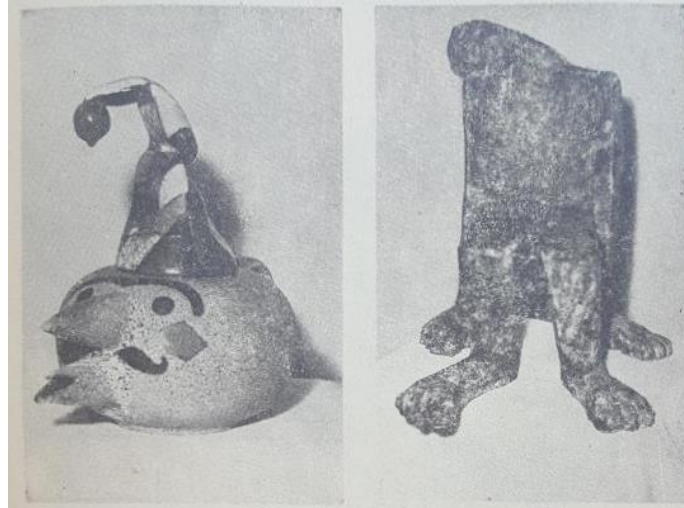
Turhan Selçuk ve Ferit Öngören “Karikatürcüler Derneği”ni kurmuş, 1970’li yıllarda karikatür, yeniden gelişim göstermeye başlamış ve yaygınlık kazanmıştır. 1975 yılında da İstanbul-Tepebaşı’nda Türkiye’nin ilk “Karikatür Müzesi” açılmıştır (Uçan, 2015: 593).

Karikatür, dünyanın diğer ülkelerinde 19. yüzyıl itibari ile teknik ve üslup açısından gelişim göstermiş ve yaygınlaşmıştır. Türkiye’de de karikatüristler, farklı teknik ve yaklaşımlarla çizmiş, Türk karikatürünün gelişimine destek sağlamışlardır. Semih Balcıoğlu, özgün üslubu, farklı malzeme ve teknik uygulamalarıyla örnek karikatüristlerden biri olmuştur.

3.1. Semih Balcıoğlu’nun Grafik Baskı Karikatürleri

1928 İstanbul doğumlu olan Semih Balcıoğlu, “Işık Lisesi”ni, ardından “Devlet Güzel Sanatlar Akademisi-Grafik Bölümü”nü 1951 yılında bitirmiştir. Çocukluğunda karikatüre olan ilgisi başlamış ve ilk karikatürü 1943 yılında “Akbaşa” dergisinde çıkmıştır. “Akbaşa”, “Karikatür”, “Taş”, “Akşam”, “Vatan”, “Dünya”, “Tercüman”, “Hürriyet”, “Yeni Yüzyıl” vb. pek çok gazete ve dergide mizahi yeteneğiyle günlük karikatür çizen sanatçı, bu alanda yakaladığı başarıyı, konulu, yalın karikatürlerinde de elde etmiştir. İstanbul tutkusu olan Balcıoğlu’nun “Güle Güle İstanbul” isimli karikatür kitabı buna örnektir. Başyapıt olan bu eseri, mesleki yaşamı süresince yayımlayacağı on dokuz kitabından biridir (Anket Defteri, t.y.).

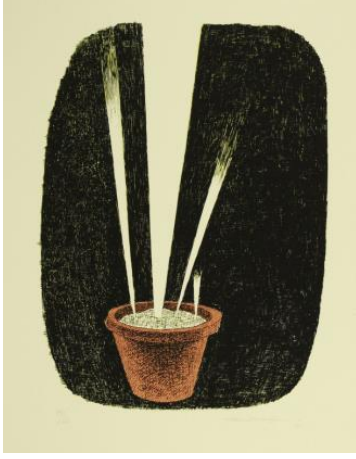
Karikatürü, farklı malzeme ve teknikle ele alınabileceğini düşünen sanatçının “üç boyutlu karikatür” fikri, henüz öğrencilik döneminde oluşmuş; 1964-1966 yılları arası yaptığı seramik karikatürleri ile üç sergi açmış, bu teknikle iki yüz elli seramik karikatür üretmiştir (Gülizar, 1984). Aşağıdaki şekilde sanatçının üç boyutlu seramik karikatürlerinden örnekler görülmektedir.

Şekil 4. Semih Balcıoğlu’nun üç boyutlu seramik karikatürlerinden örnekler (Balcıoğlu, 1987: 53-57).

Yenilikçi bu üç boyutlu karikatürlerinin ardından grafik baskı tekniklerini kullanarak ürettiği büyük boy karikatürleriyle, bir yenilikle daha Türk karikatürünü zenginleştirmiştir. Bu karikatürlerinde de çizgi ve lekenin sunduğu imkânlardan faydalanarak güçlü bir biçimlendirme sağlamıştır. Karikatürü, “çizgiyle güldürü sanatı, onun için modern karikatürde yazı yok” sözüyle ifade eden Balcıoğlu, karikatürün gazetelerde, dergilerde yer almasını yeterli bulmayıp, evin duvarında da asılması gerektiğini düşünerek, özgün baskı tekniğiyle ürettiği karikatürlerinde “çizgiyle güldürü sanatı” yapmış ve Türkiye’de bu alanda öncü olmuştur (Gülizar, 1984). Sanatçı, grafik baskı teknikleriyle çalıştığı karikatürlerinden oluşan 20. kişisel sergisinde şu sözleri dile getirmiştir:

“Bugüne kadar hep inandığım işleri yaptım. Özgün baskı tekniği de bunlardan biridir. Ülkemizde karikatür son yıllarda bir tutku halinde. Onun için “özgün baskı” karikatürde, karikatür tutkusundan dolayı değil, zamanı geldiği için tutulacaktır. Bunu çok kısa bir sürede hep birlikte göreceğiz. Bu sergi ile özgün baskı, karikatürümüze girmiş oldu. Bildiğiniz gibi özgün baskı başta ABD olmak üzere Fransa, İngiltere, Çekoslovakya ve İtalya’da resimden sonra karikatürün de hizmetinde. Sergimde her birinden ellişer adet olmak üzere toplamda yirmi beş adet özgün baskı karikatür yer alacak” (Derman, 1984).

Şekil 5. Semih Balcıoğlu, serigrafi karikatürlerinden örnek (Pera Bulvarı, t.y.).
 Şekil 6. Semih Balcıoğlu, serigrafi karikatürlerinden örnek (Semih Balcıoğlu, 1994).
 Şekil 7. Semih Balcıoğlu serigrafi karikatürlerine bir örnek, 1983 (IMOGA, t.y.).

Semih Balcıoğlu, grafik baskı karikatürlerinin 27. sergisini “İstanbul Edpa Sanat Galerisi”nde ve 28. Sergisini de “Ankara Galerisi Selvin”de açmıştır. Üçü serigrafi, kalanı siyah-beyaz grafik baskı karikatürlerinde, canlı çizgileri ve leke kullanımıyla bilinen özgün tarzını yansıtmıştır (Manyaslı, 1942).

Usta karikatürist, 1984 yılı itibariyle grafik baskıya yönelmesinin sebebini şu sözlerle ifade etmiştir:

“1964-65-66’da arka arkaya Üç yıl seramikle, 1979’da ise yağlıboya ile yaptığım karikatürlerimi sergiledim. Bir ara üç boyutlu karikatür bile gerçekleştirdim. Çünkü, karikatür yalnız çini mürekkebiyle yapılır, diye bir şey olduğuna inanmıyorum. Bu alışkanlığı yıkmak lazım. Ama benim asıl üzerinde durduğum, karikatürün artık gazete ve dergilerden çıkıp duvara asılması, duvarda izlenmesi gerektiğini düşünmemdir. Bu alışkanlık yavaş yavaş da olsa yerleşiyor. İşte, çini mürekkebi alışkanlığını yıkmak ve karikatürün duvarda izlenmesi gerektiğini vurgulamak için açtım bu iki sergimi” (Manyaslı, 1942). Aşağıdaki şekillerde Balcıoğlu’nun grafik baskı karikatürlerinden örnekler görülmektedir.

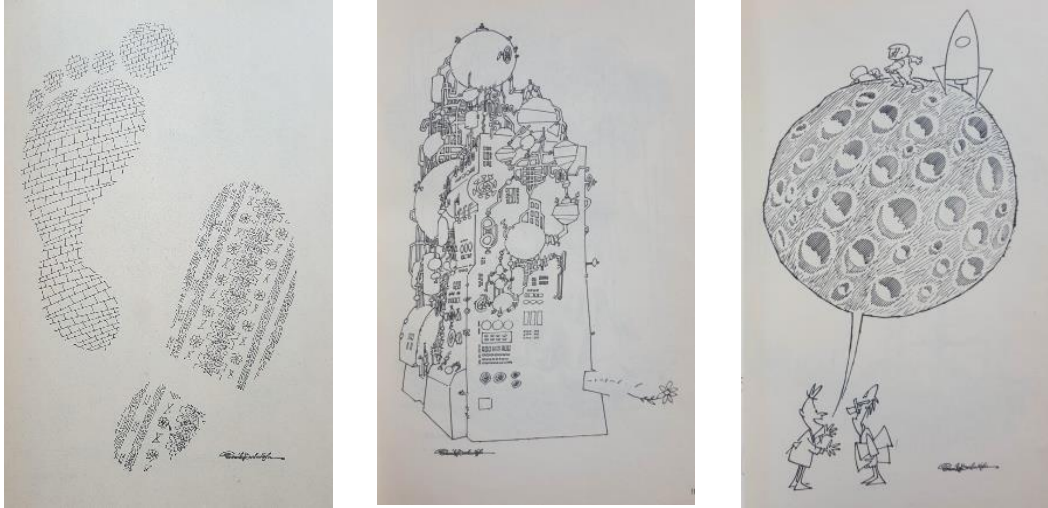

Şekil 8. Semih Balcıoğlu, Gravür Karikatür Sergisi’nden bir örnek, 1991 (Çeviker, T., (1997: 233).
 Şekil 9. Semih Balcıoğlu’nun renkli grafik baskı karikatürlerinden örnekler (Semih Balcıoğlu, 1994).

Şekil 10. Balcıoğlu'nun Edpa Sanat Galerisi'nde açtığı "Özgün Baskı Karikatür Sergisi" nin davetiyesi (Semih Balcıoğlu, 1994).

Karikatürist, kendinden önceki usta kalemlerle, dahil olduğu "Elli Kuşağı" ve sonraki genç karikatüristlerle iletişim halinde olmuştur. İçinde bulunduğu toplumun politik, toplumsal, kültürel yaşamıyla iç içe, duyarlı, örnek bir sanatçıdır. Çok partili döneme geçişle, tek partili dönemin çizerlerine göre daha özgür olan sanatçı, politik eleştiri yaptığı çizgileriyle hem güldürmüş hem düşündürmüştür (Yapı kredi Yayınları, t.y.). Türk karikatürünü, tüm dünyada saygın bir noktada görmek isteyen sanatçı, pek çok ülkede büyük başarılar elde etmiştir. Elli Kuşağı'nın, Türk karikatürüne kattığı yenilikleri karikatürleriyle aktaran sanatçı; yazısız, yalın ve güçlü karikatürleri ile Türkiye ve dünyada kırk bir ödüle sahip olmuştur. Balcıoğlu, "Gabrovo Mizah Evi"nin yaptığı oylama sonucu dünyanın yüz altı çizeri arasında yer almış, karikatürleri dünyanın farlı müze ve galerilerinde sergilenmiştir (Yapı kredi Yayınları, t.y.). Aşağıdaki şekillerde sanatçının sözsüz karikatürlerinden örnekler görülmektedir.

Şekil 11. Semih Balcıoğlu imzalı yazısız karikatür (Balcıoğlu, 1971).

Şekil 12. Semih Balcıoğlu imzalı yazısız karikatür (Balcıoğlu, 1987).

Şekil 13. Semih Balcıoğlu imzalı yazısız karikatür (Balcıoğlu, 2001).

1969'da arkadaşıyla kurdukları "Karikatürcüler Derneği"ne yedi kez başkanlık eden Balcıoğlu'na, 1996 yılında dernek tarafından "onursal başkan" unvanı verilmiştir. Altmış kişisel sergi açan karikatürist, 1998'de Kültür Bakanlığınca "Devlet Sanatçısı" unvanına layık görülmüştür. Özgünlüğü, üretkenliği, farklı malzeme ve teknik çalışmalarıyla öncü sanatçı profiliyle bilinen Balcıoğlu'na, 2002 yılında Mimar Sinan Üniversitesi de "Onursal Doktora Unvanı" vermiştir. Usta karikatürist, 2006 yılında kalp rahatsızlığı sebebiyle hayata veda etmiştir (Sanat Gezgin, t.y.).

4. SONUÇ

Grafik baskı teknikleri ve karikatür ilişkisini tarihsel süreç içerisinde dünyadan ve Türk karikatür sanatçısı Semih Balcıoğlu'ndan örneklerle inceleyen bu araştırma, alana ilgisi olan araştırmacılar, öğrenciler ve akademisyenler için bilgi sunmak üzere hazırlanmıştır. Grafik baskı teknikleri ve tarihi hakkında bilgi sunulmuş, grafik baskının bağlantılı olduğu; resim, grafik ve karikatür sanatı içerisinde sanatçı çalışmalarıyla örneklendirilmiştir. Türkiye'de grafik baskı ve karikatür alanlarının gelişimi hakkında bilgi sunulmuş; grafik baskı teknikleri ve karikatür ilişkisi, Türk karikatürist Semih Balcıoğlu'nun bu tekniklerle ürettiği karikatürlerinden örneklerle sunulmuştur.

Grafik baskı teknikleriyle karikatür çalışan ilk karikatürist Semih Balcıoğlu olmuş; usta kalem, seramik gibi farklı teknik ve malzemelerle karikatür çalışarak Türk karikatürüne yenilik ve güç kazandırmıştır. Sanatçının özgün ve öncü tavrı, karikatürün günlük yazılı basın sayfalarından çıkarak sanatsal amaçla üretilmesini sağlamıştır. Böylelikle güldüren ya da eleştiren yönüyle bilinen karikatür, hayatın içine farklı bir amaçla daha girmiş, duvarlarda kendine yer edinmiştir. Mizahi yeteneği, duyarlı ve öncü kişiliğiyle Semih Balcıoğlu, Türk karikatürünün modernleşmesine, gelişimine ve kendinden sonra gelen karikatüristlere örnek olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akgün, B. (2017). Litografi Sanatı ve Hoca Ali Rıza, *Art-Sanat*, 7, 429-434. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuarts/issue/47768/603441>
- Alaca, I. (2008). Baskı Resim Konseyleri ve Türkiye'de Gereklikleri, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 177-189. <http://hdl.handle.net/123456789/409>
- Anket Defteri, Semih Balcıoğlu Karikatürist, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi. Erişim adresi <https://core.ac.uk/download/pdf/129512435.pdf>
- Art Gallery NSW. (t.y.). Jacques Callot. Erişim adresi <https://www.artgallery.nsw.gov.au/collection/works/DO10.1963.11/>
- Atamaz Aşıcıoğlu, E. (t.y.). İletişim Tarihinde Karikatürün Yeri. Erişim adresi <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,81070/elif-atamaz-asicioglu---iletisim-tarihinde-karikaturun-.html>
- Balcıoğlu, S., (1971), *Yazısız Çizgiler*, Cem Yayın Evi, İstanbul.
- Balcıoğlu, S., (1987), *Cumhuriyet Dönemi Türk Karikatürü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Balcıoğlu, S., (2001), *Semih Balcıoğlu*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Batur Çay, M. (2017). Francisco Goya'nın Kâbus Resimleri Üzerine Bir İnceleme, *Yıldız Journal Of Art and Design*, 4(2), 88-103.
- Boston Public Library. (t.y.). George Cruikshank (1792-1878) Prints and Drawings. Erişim adresi <https://www.digitalcommonwealth.org/collections/commonwealth:g158c232r>
- B. B. (2015). The Caricatures of James Gillray, *The Economist*. Erişim adresi <https://www.economist.com/prospero/2015/03/30/in-rude-health>.
- Çağla, F. (1986). Karikatür, Resim ve Grafik Sanatların İlişkileri. Erişim adresi <http://www.farukcagla.com/devam2.htm>
- Çeviker, T. (1997). *Karikatür Üzerine Yazılar*, İris Yayınları, İstanbul.
- Demirbacak, A. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basımına Genel Bir Bakış, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 19-33. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/utad/issue/47013/570949>
- Demm, E. (2016). Caricatures, 1914-1918 Online International Encyclopedia. Erişim adresi <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/caricatures>
- Derman, H., (1984), *Semih Balcıoğlu Özgün Baskılarını Sergiliyor*, Röportaj, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi. Erişim adresi <https://core.ac.uk/download/pdf/129512395.pdf>
- Fırıncı, M. (2013). Dijital Çağda Geleneksel Baskı Resim ve Teknikler Arası Geçiş (Melezleşme), *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 4(4), 127-135. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sanattasarim/issue/20648/220302>

Grabowski, B. ve Fick, B. (2012). *Kapsamlı Materyaller & Teknikler Rehberi*, (Çev. Atay Eskier, S. ve Tunç, A. Ziya), Karakalem Kitabevi, İzmir.

Gülizar, J., (1984), 21. Sergisini Ankara'da Açan Semih Balcıoğlu: Her Dört Gençten Beşi Karikatürist, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi Erişim adresi <https://core.ac.uk/download/pdf/129512473.pdf>

Gürler; Z., Doyran, Y. ve Yılmaz, B. (2019). Özgün Baskı Resim Sanatı Üzerine Bir Araştırma, *Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi*, 4(6), 408-429. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tykhe/issue/55451/759954>

IMOGA (t.y.). Semih Balcıoğlu Serigrafı. Erişim adresi <https://imoga.org/products/semih-balcioглу-01>

İstanbul Sanat Evi. (2016). Honoré Daumier Hayatı ve Eserleri (1808-1879), Sanat Gündemi ve Sanat Dünyası Ansiklopedisi. Erişim adresi <http://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-d/daumierhonore/honore-daumier-1808-1879/>

Kamiloğlu, Z. (2013). Penguen Dergisinden Hareketle Türk Karikatür Tarihinde Mizahın Saldırı İşlevi, *Milli Folklor*, 98, 165-173. <https://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=98&Sayfa=162>

Kayış, Y. (2007). 1950'li Yılların Karikatürlerinde Politikacı İmgesi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6(14), s.161-175. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctad/issue/25237/266802>

Keskin, İ. (2014). 18. Yüzyıl Sonunda Matbaanın Yeniden Doğuşu Alois Senefelder ve Litografı, *Rh+artmagazine*, 106, 30-35. <https://docplayer.biz.tr/5031299-18-yuzyil-sonunda-matbaanın-yeniden-dogusu-alois-senefelder-ve-litografi.html>

Keskin, İ. (2017). 1831-1920 Yılları Arasındaki Türkiye'deki Litografı (Taşbaskı) Sanatı, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 38, 9-20. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsed/issue/29520/301453>

Koloğlu, O. (2010). *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Manyaslı, N. (t.y). Karikatür Duvarda İzlenmeli, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi. Erişim adresi <https://core.ac.uk/download/pdf/129512451.pdf>

Meraki, G. (2010). *Karikatür Reklamcılığı ve Hedef Kitle İletişimi Süttaş Örneği*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Milliyet Sanat. (2013). Özgün Baskı Hakkında Bilmek İstedikleriniz. Erişim adresi <http://www.milliyetsanat.com/haberler/sanat-pazari/ozgun-baski-hakkinda-bilmekistedikleriniz/1977>

National Gallery of Art. (t.y.). Louis-Léopold Boilly. Erişim adresi <https://www.nga.gov/collection/artist-info.975.html>

Öngören, F. (1998). *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Özocak, G. (2011). Türkiye'de Siyasi İktidarın Mizahla İmtihanı: İfade Özgürlüğü ve Karikatür, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 94, 259-294. ISSN 1304-2408

Pera Bulvarı. (t.y). Semih Balcıoğlu Serigrafı. Erişim adresi <https://www.perabulvari.com/kampanya/semihbalcioglu/28114>

Period Paper. (t.y.). 1918 Engraving WWI Cartoon PUNCH German Surrender White Flags Leonard Raven-Hill Erişim adresi <https://www.periodpaper.com/products/1918-engraving-wwi-cartoon-punch-german-surrender-white-flags-leonard-raven-hill-241350-yph1-034>

Polat, N. (2017). Gravürün Osmanlı Serüveni, *İsmek El Sanatları Dergisi*, 23, 127-136. http://ismek.ist/files/ismekOrg/File/ekitap/el_sanatları/dergi23_1.pdf

Sanat Gezgini. (t.y). Semih Balcıoğlu. Erişim adresi <http://www.sanatgezgini.com/marketplace/seller/profile/semih-balcioглу>

Semih Balcıoğlu, (1994). TC. Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Kataloğu, Ankara.

Sevim, S. ve Kahraman, D. (2013). Yaş Çamurlar Üzerinde Uygulanan Mühür Dekorları ve Çağdaş Uygulamalarından Örnekler, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(5), 140-151. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sanattasarim/issue/20649/220312>

Simkin, J. (2020). Leonard Raven-Hill, Spartacus Educational. Erişim adresi <https://spartacus-educational.com/Jraven.htm>

Taşkın, F. (2004). Osmanlı Karikatüristlerinin Gözünden Balkan Krizi, (Yazar: Tobias Heinzelmann), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 0(6), 161-173. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9910>

Temur İnan, G. (2011). *Günümüz Türk Baskı Resim Sanatındaki Gelişmelerin Sanatsal Anlatıma Etkileri*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

The Morgan Library and Museum. (2009). Raymond La Fage. Erişim adresi <https://www.themorgan.org/drawings/item/283269>

Topuz, H. (1997). *Başlangıçtan Bugüne Dünya Karikatürü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Uçan, B. (2015). Dünyada ve Türkiye’de Karikatürün Tarihsel Gelişiminin İncelenmesi, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Uluslararası Sanat Sempozyumu-Sanat Gerçeklik ve Paradoks*, Bildiriler Kitabı içinde (593).

Vernet, C. (t.y.). The J. Paul Getty Museum. Erişim adresi <http://www.getty.edu/art/collection/artists/3310/carle-vernet-french-1758-1836/>

Wechsler J. H. (1960). *An Introduction to Prints & Print-making*, Far Galery.

Winslow, A. (t.y.). Cartoon and Caricature, Encyclopedia Britannica. Erişim adresi <https://www.britannica.com/art/caricature-and-cartoon/Early-19th-century>

Yapı Kredi Yayınları. (t.y.). Semih Balcıoğlu. Erişim adresi <http://kitap.ykykultur.com.tr/yazarlar/semih-balcioglu>

Yardımcı, İ. (2020). Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 1-41. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaksosbil/issue/21650/232754>

Yetim, F. ve Akkoyunlu, S. B. (2017). Türk Modernleşmesine Erken Cumhuriyet Dönemi Basınında Karikatür Üzerinden Bir Bakış, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(3), 77-96. DOI:10.21551/jhf.345039